

Balás Árpád Pál

Nyárády Erazmus Gyula, a botanikus (1881–1966)

Történelmi tanulság, hogy a tudományt továbbfejlesztő, a társadalmi haladást elősegítő feltalálókat, tudósokat, művészeket és kiváló embereket csak haláluk után tudjuk igazán értékelni és jelentőségüket felmérni. Gondoljunk csak Kopernikuszra, Kolumbuszra, vagy akár Bolyai Jánosra. A kor, amelybe beleszülettek, nem kényeztette el őket: anyagi, szellemi és politikai akadályokat gördített útjukba, de ezzel csak még kitartóbbá tette őket. Mennyi céltudatos munka, milyen áldozatkészség és kitartás kellett ahhoz, hogy minden akadályt legyőzve eljussanak szakterületük Parnasszusára. Egy ilyen tudós volt Nyárády Erazmus Gyula botanikus is, akinek életpályáját vesszük most górcső alá.

Ritka keresztnéve már-már előrevetíti a különleges, az átlagostól eltérő életutat. Dolgozatait néha Erasmus, olykor Erazmus néven írja alá, de ő nem gondolkodó filozófus, mint rotterdami névrokona, hanem igencsak „földön járó” ember, növényeket gyűjtő tudós.

1881. április 7-én látta meg a napvilágot Nyárádtőn, Maros-Torda vármegyében, ahol apja vasúti pályáőr volt. Abban is hasonlít híres névrokonához, hogy ő is korán árvaságra jutott és mostohaanyja valódi mostoha volt, ezért gyerekkorában nem élvezhette a családi tűzhely erőt fakasztó nyugalmát. A gimnázium alsó osztályait városunkban, Marosvásárhelyen végezte, ahol egy csizmadia népes családjánál lakott, a mester rakoncátlan fiaival egy szobában. (Sajnos, vásárhelyi tartózkodási helyét nem sikerült felkutatni). Apját a Kolozs megyei Kolozsra helyezték át, az egyik őrházhoz, ahonnan Erazmus vonattal járt be a községi iskolába. A nyakába akasztott fémlapocskán lévő felirat („vasutas gyermek”) ingyenes utazásra jogosította. A középiskolát már Kolozsvárt végezte, tandíjmentes diákként. A kollégiumban természetrajz tanára az iskolai kirándulásokon felfigyelt a növények iránti érdeklődésére, kiváló emlékező tehetségére és rajzkészségére is. Bár tandíjmentes volt, a bentlakási költségeket fizetnie kellett, a pénzt alkalmi munkát vállalva teremtette elő. Ősszel a bentlakási élet kellékeit (tányér, kés, kanál, villa, csupor, szalmazsák) hazulról kellett vinni, amiért a mostoha mindig hangos családi perpatvart robbantott ki. Így érthető, hogy Nyárádyt később az élet hétköznapi nehézségein főleg az önállóság, az önbizalom és a magáraulatalság segítette át. A főiskolai vakációkat sem otthon töltötte, hanem vidéken korrepetitori állást vállalt, hogy fedezze a kiadásait és legalább kétévenként egy rend ruhát is vásárolhasson. Nyárády életének ezeket az apró, de jellemformáló

történeseit a későbbi tanítvány, majd tizenhat évig közvetlen munkatárs, Váczy Kálmán jegyezte fel számunkra.¹

Budapesten a Tanárképző Intézetben szerzett természetrajz-földrajz szakos tanári oklevelet, 1904-ben. A főiskolán egy életre szóló barátságot köt évfolyamtársával: Kittenberger Kálmánnal, a későbbi Afrika-kutató nagy vadással, és Bányai Jánossal, a Székelyföld geológiájának kutatójával, akikkel sok közös kiránduláson mélyítik természetszeretetüket. „A három jó barát, ahogy magukat nevezték: Bányai a „kü”, Kittenberger a „nyü”, Nyárády a „fü” szakembereként kutatta a természet titkait.”² Nyárády első tudományos dolgozatát (A Magas-Tátra flórájáról) még utolsó éves egyetemi hallgató korában írta, 1903-ban, de megjelenik „*A galíciai Dunajec felső völgyéről*” és „*A növények szövetségéről*” c. tanulmánya is. Ezek az írások a budapesti *Pedagógiai Lapok*ban jelennek meg, 1903–1904-ben. „A Magas Tátra Nyárády számára kincsesbányát jelentő növényvilága döntő módon járul hozzá első munkahelyének megválasztásához: 1904-ben a hegység lábainál fekvő Késmárkra (Kezmarok) kéri kinevezését, ahol a gimnázium természetrajz-földrajz szakos tanáraként dolgozik 1911-ig.”³

Késmárki bemutatkozása nem volt zavartalan: az igazgatónál történt lejelentkezése után rögtön kölcsönt is kér tőle az első fizetésig. De nem ez volt az egyedüli kellemetlenség! Már az első hét végén kirándulásra készült a hegyekbe, ám az iskolai rend szerint a tanulókat vasárnap a templomba kellett volna vinni. Nyárády tiltakozott, a kisvárosi kollegák dohogtak, mondván: „Milyen tanár és nevelő válhat abból, ki még vasárnap sem jár templomba, s helyette csak a hegyekben kószál?!”⁴ Ő pedig rendületlenül járta a hegyeket, gyűjtött, preparált, növényeket határozott meg és hazatéréskor – a polgárok csodálkozására – kalapjára virágok helyett színes lepkéket tűzött. A tátrai kirándulások nyomán jutott el a felismeréshez, hogy nem gyűjthet egyszerre mindent, növényeket, állatokat, kőzeteket. Ezért döntött úgy, hogy későbbi tudományos munkája csak a magasabb rendű virágos növényeket fogja felölelni. Kis tanári fizetéséből részletre vásárolt szakkönyveket, sőt, még mikroszkópot is, hogy megteremtse a növények tanulmányozásához szükséges feltételeket. Az eredmény nem várat sokat magára: dolgozatait a Magyar Botanikai Lapokban és a Növényteni Közleményekben teszi közzé, ezzel megalapozza szakmai hírnevét. És – bár a Tátrát már a 19. sz. végéig is sokan tanulmányozták

¹ Váczy Kálmán: Nyárády Erazmus Gyula emlékezete. *Művelődés* 1981, 4. sz.

² Váczy Kálmán – Bartha Sándor: *Nyárády Erazmus Gyula a természettudós*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 8.

³ ifj Szabó T. Attila: Nyárády Erazmus hagyatéka. *Előre* 1971. április 11.

⁴ Váczy: *i. m.*

– Nyárádynak sikerült sok, addig nem tisztázott kérdést új megvilágításba helyezni. Egy néhány dolgozatának címe: *Jövevények Késmárk flórájában* (1907), *A Gellérthegyi sárikáról, A Magas-Tátrában fekvő menguszfalvi-völgy és Omladék-völgy, valamint a Vadorzó-hágó magyar oldalának botanikai ismertetése* (Késmárk, 1910), *Néhány új adat a Pieninek flórájához* (1910), *A szepesbélai Mészhasasok néhány ritka növényéről* (1911), *Újdonságok Erdély flórájából* (1911).

1911-ben áthelyezését kéri szülőföldjére, és a marosvásárhelyi római katolikus polgári gimnázium tanára lesz, 1922-ig. Az iskolai vakációkban sokat botanizál a Dalmát-tengerparton, Svájcban és a Keleti-Kárpátokban. Közben kétévi frontszolgálat szakítja meg tudományos munkáját, de jut ideje újabb dolgozatok elkészítésére is, pl. *Néhány ritka cyperaceáról Szepes vármegyében* (1912), *Adatok a Szepesbélai Mészhasasok flórájának ismertetéséhez* (1913) címmel. Érdekes a Maros-Vásárhely és környékén élő tavaszi és nyár eleji növények Meghatározó Könyve (1913 és 1914), amelynek alcíme ez: „vagyis kulcs a növényországban kevésbé ismerős tanulóifjúság és nagyközönség számára, melynek segélyével városunk környékén vadon élő tavaszi és nyár eleji növények neveit, rendszertani helyét könnyen és biztosan meghatározhatják.”⁵

Nagy-Tóth Ferenc, kolozsvári botanikus, *Nyárády Erazmus Gyula botanikai munkássága fél évszázad távlatából* c. cikkében írja: „Ez a munkája történeti értékén túlmenően ma is példakép arra nézve, hogy sem a magányosság, sem a vidéki elszigeteltség, sem a szűkös anyagi helyzet nem lehet akadálya a tudományos kutatásnak”.⁶ Ezt bizonyítja, hogy Nyárády 1903 és 1913 között 11 tanulmányt közölt és összeállította a végül 60000 lapból álló magas-tátrai herbáriumát, amely 1980-tól a nagyszebeni Brukenthal Múzeum féltve őrzött kincse.

Nyárády munkásságának legtermékenyebb időszaka Kolozsvárhoz kapcsolódik. 1922-ben a Botanikus Kert újrainyitásakor Alexandru Borza, az intézmény igazgatója, meghívja Románia leggazdagabb egyetemi növénygyűjteményének múzeum-őri állására. Ez ideális munkahelynek bizonyul és így a Botanikus Kert több mint négy évtizedig Nyárády második otthona lesz. Itt teljesedik ki kutató munkája, amely több száz tanulmány és könyvek formájában kerül a szakma beavatottjainak íróasztalára. Bel- és külföldi kirándulások, gyűjtő utak, nemzetközi tanácskozások teszik változatossá életét. Munkatársai nemcsak hatalmas munkabírásaért, hanem emberi, erkölcsi tartásáért is tisztelik. Szakmai felkészültsége magas szintű, ezért véleménye mindig perdöntő. A világ minden tájáról érkező növényekért cserébe

⁵ Nagy-Tóth Ferenc: Nyárády Erazmus Gyula botanikai munkássága fél évszázad távlatából. *Botanikai Közlemények* 88 (2001)

⁶ Uo.

postázza a Kárpát-medence növényvilágának jellegzetes egyedeit. Szakmai igényességére és játékos beszédstílusára álljon itt egy példa, amelyet Váczy Kálmán jegyzett fel: ha valaki egy rosszul preparált, vagy hiányos növényt küldött be meghatározásra, akkor válaszképpen Nyárády a latin megnevezés helyett „eldobandendis” (eldobnivaló) vagy „aruncandensis” felíráttal küldte vissza a feladónak.

Az 1920-as, 1930-as években Nyárády tanulmányokat közöl magyar, román, német és latin nyelven a *Magyar Botanikai Lapokban*, a *Buletinul Grădinii Botanice și a Muzeului Botanic Cluj*-ban, a nagyszebeni természetjárók lapjában (*Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischer Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*) és a *Székely Nemzeti Múzeum Évkönyvében* (Sepsiszentgyörgy). Ez utóbbiban közölte a Hargita mocsárvilágának növényzetéről szóló, ma is alapvetőnek számító tanulmányát.⁷

1922–23-ban gipszből elkészíti Románia domborzati térképét, amelyet sokszorosítanak és évtizedekig használnak az oktatásban. 1924-ben könyvet ír Növénytan biológiai alapon címmel, amely a világháború utáni Románia első magyar nyelvű tankönyve volt. 1925-ben (Váczy szerint 1927-ben) Nyárády a 20. században már ritkán előforduló szakmai sikernek örvendhet: felfedezi és leírja a Kis-Ázsiában élő, keresztesvirágú *Triplopetalum* nemzetséget (genust).

1937-ben jelenteti meg saját költségén a Tordai-hasadékról írt monográfiáját, amely majdnem tíz évig tartó rendszeres kutatómunka eredménye. Számunkra azért is értékes ez a leírás, mert a hasadékot tanulmányozó szakemberek nevét is megtaláljuk benne, pl. Koch Antal geológus, Ferenczi Sándor ornitológus, Emmanuel de Martonne (a Sorbonne tanára), Kővári László történész, John Paget angol származású magyar gazda és író, Cholnoky Jenő földrajztudós, Gyallai Pap Domokos tanár, író, Péterfi Márton és fia, István, Pop Emil, Iuliu Prodan botanikus, aki 1918 előtt Egerben tanított, Valeriu Pușcariu, Emil Racoviță speológus, Balogh Ernő az I. Ferencz József, majd 1945 után a Bolyai Tudományegyetem ásvány- és közöttean tanára. Nyárády elismeréssel méltatja dr. Tulogdy János, a későbbi Bolyai Tudományegyetem geomorfológia professzorának munkáját, akivel 1934-ben együtt vizsgálták a Kéményseprő- barlangot és a Kecskelejtő környékét. Könyvének 113–115. oldalán közli Tulogdy János írását és rajzát a barlangról. A könyvhöz csatolt 1:5000-es léptékű térkép, a 116. ábra és fénykép, az egyszerű, de nem pongyola-stílusú szöveg *A Tordahasadék* c. könyvet az erdélyi magyar földrajzi irodalom legkiválóbb művei közé emeli. 1939-ben jelent meg *A*

⁷ Szabó Attila: Kortárs klasszikus. 100 éve született Nyárády Erazmus Gyula. *Művelődés* 1981, 14. sz.

Tordai-hasadék edényes flórája c. könyv, amelyben Nyárády a hazai természetvédelem szükségességét is tárgyalja.

1941–1944 között Nyárády Soó Rezső közreműködésével elkészíti – méltatója, Váczy Kálmán szerint – „legértékesebb és legmaradandóbb művét, a Kolozsvár és környékének flóráját”-t. Nagy-Tóth Ferenc 2001-ben így jellemzi ezt a könyvet: „Ebben a 688 oldalra kiterjedő (9 részből álló) határozókönyvben összesen 1654 növényfaj (és nagyon sok faj alatti egység – változat, forma) van pontosan jellemezve s a leírások ábrákkal is kiegészítve. A nem szakember, de a környezetre is figyelő jelenkori természetbarát a 33 kilométer átmérőjű körzetben (amennyit ez a könyv átfog) a felsorolt lelőhelyek sokaságát (pl. a kikerics fajnál) csodálhatja, amelyek jórészenek immár csak történeti jelentősége van, a könyv megjelenése óta tartó kíméletlen környezetpazarlás miatt”.⁸

A Botanikai Intézet akkori vezetőivel támadt nézeteltérései miatt Nyárádyt hatvanegy éves korában, 1942-ben nyugdíjazzák, de továbbra is közli szakdolgozatait a *Földrajzi Közleményekben* (1941), az *Erdélyi Múzeumban* (1941), az *Acta Geobotanica Hungaricaban*, a *Botanikai Közleményekben* és más folyóiratokban is.

Az 1948-as év jelentős Nyárády életében, mert ekkor választják a Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája rendes tagjává. 1949-ben a Románia flóráját feldolgozó 18 tagú munkaközösség vezetésével bízzák meg. Váczy Kálmán, aki 1950-ben kapcsolódott a kollektívához, 1976-ban ezt írja: „Nyárády 12 kötetre tervezte ezt a monumentális művet, mintafeldolgozásokat osztott szét, ellenőrizte és kiegészítette a beadott anyagot. Munkatársai választhattak a feldolgozandó növénycsoportok közül, és ezért a legnehezebb és legnagyobb csoportok megírása Nyárádyra maradt, pl. a Keresztesvirágúak –Cruciferae (399 lap, amiért állami díjjal tüntették ki), a Rubus-Szeder nemzetség (307 lap) és a Fészkesvirágúak-Compositae nagy része (kb.1550 lap). A haláláig (1966) megjelent a Flora României I–X. kötete. Ez kb. 8200 nyomtatott oldalt tesz ki, melyből egymaga kb. 2300 oldalt dolgozott fel, tehát az egésznek 28%-át.”⁹ A halála után megjelent XI. és XII. kötetben még szerepel a neve a munkatársak között.

A kortárs botanikus kolléga, Pop Emil 1967-ben ekként méltatta a nagy művet: „a Románia Flórája mindenben magán viseli Nyárády tudományos és etikai személyiségének bélyegét. Példamutatóan ő egy történelmi küldetést teljesített, s így a román botanikai tudomány mindenkori képviselője marad.”¹⁰

⁸ Szabó Attila: *i. m.*

⁹ Nagy-Tóth Ferenc: *i. m.*

¹⁰ Uo.

1958-ban Nyárády megírja *A Retyezát-hegység flórája* c. könyvét. A Nyárády életművet összegezve Váczy így értékeli a tudósnak a hazai és az egyetemes botanikai tudományhoz való hozzájárulását: 1947-ben csupán 36 szederfaj és 23 alfaj volt ismeretes, Nyárády feldolgozásában (1956-ban) már 102 faj és 86 korcs faj szerepel. A 63 éves kutatómunka során Nyárády sok új növényt fedezett fel és vezetett be a tudományba: két növénynemzetséget (a *Triplopetalum* és a *Pietrosia* genust), 110 fajt, 127 korcs fajt, 127 alfajt, 491 változatot, 721 alakot, 41 alformát és 8 rendellenességet, összesen tehát 1627 rendszertani egységet.

Tudományos érdemei elismeréseként magas állami kitüntetésekben részesült: megkapta a R. Sz. K. csillaga I. Fokozatát, a Munka Érdemrend I. Fokozatát, az Érdemes Tudós címet és az Állami díjat. Mindezek mellett tagja volt a Román Tudományos Akadémia Elnökségének is.

Nyárády Erazmus Gyuláról, az emberről, Váczy Kálmántól értesülünk:

„Robosztus fizikuma és jó egészsége dacolt az utak fáradalmaival. Ritkán autóval, gyakrabban vonattal, de leginkább „az apostolok lován” jártuk a terepet, naponta 20 kilométert is. Zöld kiránduló ruháját magára öltve, fején zsinóros kalapjával, hátán az egyheti élelmet tartalmazó, agyonrakott, óriási hátizsákjával, kezében az elmaradhatatlan, nikkelezett csákányával indult útra. Ha induláskor zuhogott az eső, azzal vigasztalt, hogy úgyis el fog állni, mire felérünk a hegyre, ha pedig a hegyekben ért a vihar, örök optimizmusával arról biztosított, hogy legalább szép időben fogunk hazaérkezni. Macskaügyességgel kúszott fel a meredek sziklákra egy-egy növény után, de gyakorlott alpinista volt és soha nem történt vele semmi baj. A terepen töltött időt maximálisan használta ki, a ritka „pihenők” alatt a begyűjtött anyag rendezésével, szárításával foglalkoztunk. Néha a sziklák között éjszakáztunk. Ilyenkor néhány fenyőgallyat húzott maga alá, fejét hátizsákjára hajtotta és rövidesen mély álomba merült. Másnap már napkelte előtt talpon volt, s folytattuk munkánkat.

Nyolcvan éves születésnapján az Akadémia díszgyűlésen ünnepelte. Válaszbeszédében ezt mondta: „Bár előrehaladott korom miatt munkabírásom már csökkenőben van, mégis merem remélni, hogy a sors megengedi, hogy a monumentális Flóra-művet teljes befejezéséig irányíthassam.” A sors azonban csak a XII. kötet megkezdéséig engedte ezt meg neki. 1966. június 10-én, 86 éves korában, végleg kiesett kezéből a toll. A házsongárdi temetőben Misztótfalusi Kiss Miklós közelében lévő sírjára az Alyssumokból, Centaureákból és Violákból, legkedvesebb virágaiból készült csokrunkat helyezzük gondolatban, kegyeletünk jeléül.”¹¹

¹¹ Váczy Kálmán: *i. m.*

„Nyárády Erazmus Gyula munkásságával a csúcra érkezett és gyakorlatilag lezáródott Romániában a botanikai kutatás klasszikus korszaka. Jelentős részben neki köszönhető, hogy Európának ezen a vidékén is felhalmozódott az az alapvető tudásanyag, mely nélkül csak bizonytalanul haladhatnánk tovább.

Non omnis moriar – az alkotót túléli a tanítványokban és művekben áthagyományozott tudás. A kötetek lapjain gyakran felbukkan az általa vagy róla elnevezett növények neve.

Nyárády Erazmus Gyula példáját nem idézni, átérezni kell. Sikerei az értelmes munka eredményeibe vetett rendületlen hit győzelmét példázzák, életútja a nálánál gyakran, sokkal jobb feltételek között induló mai nemzedék számára jelent megfontolkoztató figyelmeztetést.”¹²

In *Teremtő életek, marosvásárhelyi személyiségek. Tanulmányok*. Szerk. Pál-Antal Sándor és Simon Zsolt. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011, 11–18.

¹² Szabó Attila: *i. m.*